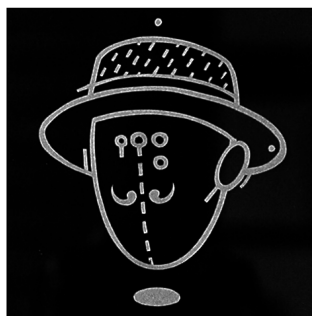

EGYED ÁKOS

GRÓF MIKÓ IMRE AZ ERDÉLYI TÖRTÉNETKUTATÁSRÓL ÉS TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Közismert, hogy a 19. században a történetírást Európa-szerte nemzeti tudománynak tartották. Olyan tudománynak, amely segítheti a nemzet haladását, érdekeinek érvényesítését a múltból idézhető példák, az ősök tetteinek feltárása, a történeti tudat ébresztése és fejlesztése által. Különösen fontos volt a múlthoz való fordulás, a történelem igénybevétele, „mozgósítása” olyan korokban, amikor az ország vagy nemzet nehéz, végzetesnek tűnő időszakhoz érkezett. Ilyen volt a magyarság, Magyarország és Erdély számára az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc utáni évtized, különösen annak is az első fele, amikor a győztes Habsburg-hatalom a „Gesamtstaat”-ba való teljes beolvasztásával fenyegette a magyar nemzetet. Azokban az években a magyarság sorsáért aggódó politikusok, értelmiségiek segítséget vártak a történetkutatástól, a történetírástól, nevezetesen azt, hogy legyen a nagybetűs történelem valóban a nemzet tanítója, „magistra vitae”, segítse az identitástudat őrzését.

A fenti elveket vallotta gróf Mikó Imre (1805–1876) is. Szerinte a történetírás hasznos foglalkozás, ha megfelelően művelik. Ezért, amikor az 1850-es évek közepén készült közpályára lépni, szerette volna eszköztárában látni Erdély írott történelmét is, hogy a Habsburg-hatalom bosszúálló, elnyomó politikája által szétzilált magyarság közéletét történelmi érvekkel is segítse kilendíteni a teljes aléltásból. De ahhoz, hogy a múlt tanulságaival érvelhessen, elkerülhetetlen volt a történetkutatás és a történetírás eredményeinek számbavétele. Erről számol be a *Tájékoztató az*

Történetkutatói munkásságával párhuzamosan Mikó Imre gróf hatalmas tevékenységet fejtett ki az erdélyi magyar intézmények mentése és fejlesztése vagy alapítása érdekében.

erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül, vonatkozólag a magyarországi hasonírányú törekvésekre című tanulmányban. Ezt a munkáját az általa szerkesztett és kiadott *Erdélyi Történelmi Adatok* című forráskiadvány-sorozat első kötetében közölte.¹

Tudomásunk szerint Arankáék kísérlete óta ez volt az első magyar nyelvű historiográfiai jellegű tanulmány, az erdélyi történetírás történetének nagyobb ívű összefoglalása, ezért önmagában is értékes. Ezen túlmenően pedig gróf Mikó egész történetkutatói tevékenységének eredőit illetően is igen fontos forrásunk. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy Mikó Imre gróf fellépése előrevitte az egész erdélyi történetkutatót. Mivel az életével és életművével foglalkozó szerzők (ide értve e sorok íróját is) a megérdemelnél kisebb figyelemben részesítették ezt a tanulmányt, szükségesnek tartjuk most részletesebben kitérni rá. Előrebocsátjuk, hogy Mikó gróf történetírásával máshol bővebben foglalkoztunk, az ott elmondottakat itt nem tartjuk szükségesnek megismételni.²

Mikó gróf a *Tájékozást* az önkényuralom, a terror és katonai megszállás idején írta, ezért tekintettel kellett lennie a cenzúra szigorára is.³ Következésképpen a maga nézeteit és véleményét több esetben másokéhoz társítva, esetünkben a magyarországi történetírás, ahogy ő kifejezte: „új iskolájá”-hoz társítva fejtette ki. Más kérdés, hogy ennek az „új iskolának” történetfelfogásával s történetírói módszerével mindenben egyet értett. Azt azonban nem nehéz észlelnünk, hogy voltaképpen az ő korának legidősebb nemzeti problémáiból indul ki: „a nemzet nyelvében él”, ennek ápolása „elidegeníthetetlen joga és legszentebb kötelessége minden hazafinak”. Ezt Mikó a legfontosabb elvként szögezte le, s aztán tér rá a történetírásra. Szerinte „a nemzeti élet egyik fő forrása a leélt idők emlékezete, melyet a történetirodalom őriz meg”, amely legyen hű tükre a múltnak fényeivel és árnyaival együtt. Ez csak akkor érhető el, ha a történeti forrásokat feltárják és kritikailag értékelik.⁴

Mikó úgy látta, hogy Magyarországon az új „történeti iskola” kiadványaiban már ez a szemlélet és módszer érvényesül (köztük felsorolja az *Új Magyar Múzeum*, a *Történelmi Tár*, a *Magyar Emlékirók* című kiadványokat), s úgy véli, a magyar történetírás „egy-két évtized alatt oda emelkedhetik, hol az más művelt nemzeteknél áll”.⁵ De az máris nagy eredmény, hogy megírták (Péczy József, Horvát István) Magyarország történetét.

Más a helyzete azonban az erdélyi történetírásnak, s a legnagyobb hiány az, hogy Erdély története „egy összefüggő egészben rendszeresen s – utánateszem – a történetírás mai fejlettsége szerint megírva még nincs” (kiemelés az eredetiben).⁶ És gond az is, hogy hiányoznak a megfelelő előkészítő munkák. Erdély múltjának csak apró darabjai, töredékei vannak feltárva, s ezek is külön a magyar megyék, a Székelyföld, valamint a szászok földjéről szólnak, egységes erdélyi szemlélet nélkül, pedig ezekből s a felszínre hozandó emlékiratokból, krónikákból, amelyek még szétszórva lappanganak, kell a „lehetőségig összefüggő és a kritika világánál bár félig-meddig megállható képét” megalkotni Erdély írott történelmének. Mikó nem felejt el hangsúlyozni, hogy az összegyűjtendő forrásokat a „kritika világánál” meg kell vizsgálni.

De nemcsak módszerbeli megújulásra van szükség, hanem szerinte szemléletváltásra is. Erdélyben 1848-ig a három alkotmányos nemzet és négy bevett vallás rendszere határozta meg a népek külön történetét, s ha mindenik nemzet történetírása csak a maga múltját tartja irányadónak önérdékének érvényesítésére, akkor „nem néhez-e itt, e szaggatottságban, összetartó, benső, egy-szívű szeretetét várni a hazának?” – teszi fel a kérdést Mikó Imre.⁷ Ő tehát a szemléletváltásra azért buzdította Erdély történetkutatóit, mert az 1848-as forradalom véget vetett a rendiség korának, és napirendre tűzte a polgári átalakulás kérdéseit. Nem lehet kétséges az sem, hogy Mikó „transzszilvanista” történeti szemléletet és ennek megfelelő történetírást tartott volna megfelelőnek Erdélyben az abszolutizmus korában, amelyet hosszú életű-

nek gondolt, bár nem értett egyet vele. Ő akkor a túlélés lehetőségeit kereste. De Mikó transzszilvanizmusa messze nem olyan volt, mint például a közismert Cserei Mihály-féle gondolkodás: Mikó – amint láttuk – magáévá tette az új magyar történetírás szemléletét a nemzeti történetírásról, míg Cserei Mihály (1668–1756) elkülönülést hirdetett Magyarországtól.

Mindez nem jelenti azt, állapította meg Mikó, hogy ne lennének számba jöhető előzményei az erdélyi történelem kutatásának. A 18. században a magyaroknál Bod Péter (1712–1769), Benkő József (1740–1814), Aranka György (1737–1817), gróf Kemény József (1795–1855) nevét és tevékenységét emeli ki, nem feledkezve meg Cserei Mihályról sem. A századok közül különösen August Schlözer (1735–1809), Karl Eder (1760–1810) tevékenységét tartja fontosnak, de felsorol másokat is. Számba vette a nagy gyűjtőket, a „múzeumszerű” könyvtáralapítókat: szól gróf Batthyány Ignác-ról (1741–1798), gróf Teleki Sámuelről (1739?–1822), báró Brukenthal Sámuelről (1721–1803). Elismerve ezek érdemeit, siet hozzáfűzni: jó lett volna, ha a gyűjteményekből „a közhaza számára egy országos múzeumot állítottak volna!”⁸ Az előzmények között megemlékezik az Aranka-féle „Nyelv-mívelő Társaság”-ról, de sajnálja, hogy megszűnésével „tudományos egünk újra elborult”.

Közbevetve már itt meg kell jegyeznünk, hogy gróf Mikó a hiányok kiemelésével a maga feladatait is igyekszik tisztázni és kijelölni: nincsen országos múzeum, nincsen magyar tudományos egyesület, pedig ezek nélkül nem folytatható eredményes tudományművelés. Tehát ezeket az intézményeket létre kell hozni – vonta le a megfelelő következtetést a „hiány” felismeréséből. És rövidesen az intézményteremtő szándékával, sőt már tervével is a közvéleményhez fordul.

Elemzett írásában Mikó többször visszatér a történeti forrásfeltárás kérdéséhez. Értékesnek tartja a gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István által szerkesztett *Erdélyország történetei tára* kiadványt, valamint a szász Honismereti Egylet keretében működő történeti forrásfeltáró tevékenységet, azonban mindez szerinte csak a kezdet. A folytatásnak szervezettebbnek s eredményesebbnek kell lennie. És ezzel már a maga vállalkozására célzott.

Amint láttuk, az ösztönzés Mikó gróf számára többfelől érkezett: a legerősebb ösztönző a hiány felismerése, az erdélyi történetkutatás lemaradásának tudata volt, hatott rá a magyarországi történetkutatás, különösen az „új iskola” eredményessége, már-már csodálattal tekintett – és joggal – különösen gróf Teleki József munkásságára a Hunyadiak korának történetéért. Fájlalja, hogy Erdély története megíratlan, mert a három nemzet különféleképpen értelmezte a múltját, s a történelmet „az önérdék szolgálójává tette”.⁹ Talán nem megalapozatlan az a véleményünk, hogy éles kritikáját illetően alighanem egyes szász történészeknek, különösen Schlözernek Erdély s a székelyek történetére vonatkozó, a magyar történetkutatók számára elfogadhatatlan¹⁰ tételeire gondolt. Ezzel összefüggésben lehetett az a kíváncsi, hogy Nagyajtai Kovács István, „Erdélynek egyik legrégebb és avatottabb történetbűvára” írja meg a székelyek történetét, amellyel már régóta foglalkozik. Nem véletlenül hangsúlyozza, hogy Nagyajtai Kovács István „mindig BÍRÁLATOSAN” végezte kutatásait.¹¹ Felismerte azt is, hogy a történelem elfogult magyarázata viszálykodások forrása Erdély népei között.¹² A következő lépést már a feladatvállalása jelentette.

A feladatvállalás és elkötelezettség tipikusan gróf Mikó Imrére valló. Nem tartjuk feleslegesnek hosszasan idézni: „Meggyőződésemet fejezem ki, midőn azt mondom, hogy mi – azon nemzedék, melynek rokon- vagy ellenszenveivel, cselekvő vagy szenvedőlegesen részvéte mellett történt meg hazánkon a közelebbi végzetteljes változás – mi, kik a múlt és jövő között egybekötő kapocsként állunk, kikben egy évezrednek hagyományos emlékezetei s egy rövid jelennek nagy tapasztalatai központosulnak – mi, mondom, ha egyébbel nem is, azzal félreismerhetetlenül tartozunk,

hogy múltunk lehető hű képét vagy legalább hozzá az adatokat összeállítsuk, hogy azt vigasztaló vagy fájó tanulság, drága vagy érdek nélküli örökség, gyümölcsöző vagy értéktelen kincs gyanánt a jövő nemzedéknek átadjuk. Igen, ez eggyel saját becsületünknek, őseink emlékének, a világtörténeteknek, magának a népek sorát intéző örök hatalomnak tartozunk.”¹³

Hogy a hangsúlyt a történeti emlékek összegyűjtésére tette, annak a már mondot- tak mellett volt egy tapasztalati oka is: az 1848–1849-i tragikus események során be- következett örökségpusztulás. Nagyenyeden a történelem „fő-fő kútfejei” a romok között semmisültek meg, sok udvarházat leromboltak, s „nagyobbára semmivé lett könyv- és levéltáraik” állománya.

Történetkutató terveit Mikó megbeszélte Kolozsvárt „a hazai történetirodalom néhány barátaival”, akik – amint írja – helyeselték szándékát, „közlik észrevételeiket s annak idejében segélyüket ígérték”. Erre a tanácskozással valószínűleg 1854-ben ke- rült sor.¹⁴ Hogy kik segítették őt az adatgyűjtésben, kiderül a *Tájékozásból*, amelyben köszönetet mondott gróf Kemény Józsefnek, Nagyajtai Kovács Istvánnak, Tunyogi Csapó Józsefnek, báró Apor Károlynak, Torma Józsefnek, Vass Józsefnek, Ötvös Ágostonnak, András kanonoknak, Szász Istvánnak és Kriza Jánosnak. Levelezéséből és más forrásokból azoknak a történetkutatóknak és gyűjtőknek a nevét is megtud- juk, akik Mikót szakmai tanácsaikkal, gyakorlati együttműködésükkel segítették. Ezek: gróf Kemény József, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek, Szabó Károly, Kriza János, Vass József és nem utolsósorban Mike Sándor. Mindnyájan képzett értelmisé- giek, akik többnyire jogi végzettségűek, de magánúton komoly szakmai jártasságot szereztek a történetkutatói munkában is, ezért többeket a Magyar Tudományos Aka- démia tagjai közé választott.¹⁵

Mikó gróf egymás után közölte levélben tervét azokkal, akik vidéken laktak. Idő- rendet ezek között azért nehéz megállapítani, mert nem ismerjük a teljes levelezést, de a már feltártakból is fontos adatok birtokába juthatunk. Jakab Eleknek egy Szentgericén 1854. október 5-én keltezett leveléből kiderül, hogy Mikó vele 1854. szeptember 19-én levélben ismertette a nagy tervet. Az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban vállalt szerepe miatt falun bujkáló Jakab Elek boldogan vette tudomásul, hogy Mikó őt beavatta tervébe, és igényli a közreműködését. Válaszleve- lében a következőket írta: „Nagyméltóságodnak históriai emlékeink fen[n]tartása tár- gyábani tervét lehetetlen nem idvezlenem. Nagyszerű és nemes már fogantatásában, megmérhetlen fontosságú, mondhatni dicső lesz majd a kivitelben. Nincs jóra való magyar ember, ki ne örvendjen, midőn a magasztos szándék majd a hír szárnyára kél, s a bűba merengő hazát bejárandja. Kedvesebb újdonságot egyhamar nem hal- land a közönség. Legyen is megáldva Nagyméltóságodnak hazafias szándéklata! Ad- jon isten [!] iránta fogékonytságot a nemzetben, adjon élénk tetteges részvétet, ragyo- gó, sikert, érdemlett méltánylatot.”¹⁶ Aztán beszámol a tőle várt feladat végzéséről. A már jól ismert közíró és szabadságharcos, később neves történész Jakab Elek örült, hogy a „bűba merengő” hazában végre történik valami, ami a magyarságot kedvező- en érinti, megszólítja, s erőt merítve a múltjából, reményt ébreszthet a jövőjére néz- ve. Jakab egyébként végig szoros munkatársi viszonyban állt Mikó Imre gróffal.

Mint tudományos szervező gróf Mikó Imre mindig meg tudta válogatni a megfelelő munkatársakat, mert a szakmai felkészültség és a lelkes hozzáállás volt a döntő kri- térium. Legközelebbi munkatársa a történeti munkában a magyar tudományos tör- ténetírás egyik erdélyi úttörője, a már többször említett Nagyajtai Kovács István volt. Vele 1854. december 5-én közölte a tervét, azt, hogy „többekkel egyesülve, Erdély történeti egykori megírhatására adatokat gyűjtendő” kiadatlan apróbb műveknek, krónikáknak, okleveleknek a megjelentetését határozta el. Nagyajtai Kovács sietve ígérte meg hozzájárulási szándékát a terv megvalósításához.¹⁷ Természetesen nem

maradhatott el a gróf Kemény Józseffel való egyeztetés, hiszen ő rendelkezett a legnagyobb gyűjteménnyel. A gerendi gróf teljes egyetértéséről biztosította Mikót.¹⁸

Látnunk kell, hogy Mikó Imre gróf *igyekezett munkatársi kapcsolatot létesíteni majdnem az összes számba jöhető erdélyi magyar történetkutatóval és forrásgyűjtővel, akiket munkára serkentett és bátorított.*

Ilyen gondos előkészítés után sikerre számíthatott, ami nem is maradt el: az *Erdélyi Történelmi Adatok* első kötete már 1855-ben elhagyhatta a nyomdát, s a következő kettőt is 1856, illetve 1857-ben kézbe vehették az érdeklődők. A sorozat negyedik kötetének szerkesztését Mikó hatalmas elfoglaltsága miatt átadta Szabó Károlynak, a közben megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület neves könyvtárosának.

Forráskiadványával Mikó nem kis mértékben járult hozzá az erdélyi magyar s nem csak magyar történetkutatás fejlődéséhez: immár több mint másfél százada folyamatosan használja a történetírást az *Erdélyi Történelmi Adatok* négy kötetét.

Visszatérve a *Tájékozás az erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül* című tanulmányához, említettük, hogy annak milyen nagy szerepe volt Mikó gróf történészi tevékenységének elindításában. Ehhez tegyük hozzá azt is: a tárgyválasztásában is meghatározó volt. Ezen semmit sem változtat az, hogy az *Irányszemlék* címet viselő, ugyancsak programadó közleményében, amelyet 1860-ban közölt a *Budapesti Szemle*, tisztábban, világosabban körülírta a történelemmel kapcsolatos gondolatait. Igaz ugyan, hogy ez az írása is korábban keletkezett, talán a *Tájékozással* egy időben vagy csak valamivel később, de azokat, amint a szerző közölte Csengeri Antal szerkesztővel, „rendre átdolgozva” küldte Pestre.¹⁹ Ezen bizonyosan javítások, csiszolgatások, a szöveg gondozása is értendő.

Tényként fogadhatjuk el, hogy Mikó később olyan témákról írt könyveket, illetve nagyobb tanulmányokat, amelyeket már a történetkutatás helyzetét tanulmányozva fontosnak tartott. Ilyen volt az Erdélyi Fejedelemség kialakulása, amelyről aztán az akadémiai székfoglalója készült.²⁰ Más könyveinek gondolata: a Bod Péterről,²¹ Benkő Józsefről,²² gróf Kemény Józsefről²³ szólók valószínűleg ugyancsak a teendők számbavételekor fogantatt meg. Közé lehetett ehhez közvetve az ő reformátusságának és az Erdélyi Református Egyházkerületben viselt főkurátori tisztségének is. Manapság is gyakran idézett tanulmányt írt a technikai zseni Debreczeni Mártonról, akinek *A kióvi csata* című, kéziratban maradt regényét kiadta.

Történetkutatói munkásságával párhuzamosan Mikó Imre gróf hatalmas tevékenységet fejtett ki az erdélyi magyar intézmények mentése és fejlesztése vagy alapítása érdekében. Mint közismert, fő életműve az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalapítása volt, amely a továbbiakban a történetkutatás és -írás legfőbb intézményévé vált, voltaképpen Erdély magyar tudományos akadémiajának funkcióját töltötte be 1950-ig, amikor a kommunista hatalom betiltotta működését. Nem túlozzuk Mikó gróf érdemeit, amikor azt mondjuk, hogy ugyanolyan szerepet töltött be Erdélyben, mint Széchenyi István gróf Magyarországon – természetesen feladatait az erdélyi viszonyokhoz igazítva.

Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kiegyezés után a Magyar Történelmi Társulat elnökévé választotta, és ezt a magas tisztséget élete végéig betölthette. Olyan intézmény élén állt, amelynek tagságát nem kis részben a korszak nagy magyar történet-tudósai alkották, most már a történeti Magyarország egész területét képviselve.

Mikó Imre történelemformáló, termékeny, de nagy megpróbáltatásoktól sem mentes élete 1876-ban ért véget. Alakja és életműve méltó a megőrzésre és továbbgondolásra.

■ **JEGYZETEK**

1. Mikó Imre: Tájékozás az erdélyi történelemírás és adatgyűjtés körül, vonatkozólag a magyarországi hasonirányú törekvésekre. (A továbbiakban Tájékozás). Kvár, 1855. V–XXXI.
2. Egyed Ákos: Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije. Debrecen, 2005.
3. Erről jegyezte meg konkrét utalás nélkül: „...ritkák a népek életében ama boldog idők, midőn mindent érezned és amit érzesz, kimondanod szabad.” (I. m. XX
4. Tájékozás X.
5. Uo. XI
6. Uo. IX
7. Uo. VII
8. Uo. XIV
9. Uo. XIX
10. Bővebben lásd Aranka György gyűjteménye II. Sajtó alá rendezte Biró Annamária. Erdélyi Tudományos Füzetek 264. I. Biró Annamária: Előszó.
11. Tájékozás XVIII
12. Uo. VII
13. Uo. XIX–XX.
14. 1855-ben írta: „egy évvel ezelőtt...”
15. Egyed Ákos: i. m. 132.
16. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. Mikó Imre levelezése. 5969. 31. sz
17. Uo. Mikó Imre Leveleskönyve. 1/4
18. Uo. 1/3.
19. Egyed Ákos: i. m. 89.
20. Lásd A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. IX. Buda, 1861.
21. Bod Péter élete és munkái. Kny. Budapesti Szemle 1862.
22. Benkő József élete és munkái. Pest, 1867.
23. Gróf Kemény József emlékezete. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei. X. 1. Buda, 1860.

